

**ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ
В ХХ СТОЛІТТІ ТА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Скворцова О. В.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
Сімферополь, АР Крим, Україна*

Досліджено основні напрямки розвитку українського законодавства в ХХ столітті і на сучасному етапі у сфері кримінально-правової регламентації економічних злочинів, тенденції визначення заходів кримінального покарання за такі види діянь. Показано взаємозв'язок цих процесів із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави в цілому, їх поступальне просування шляхом гуманізації.

Ключові слова: економічні злочини, криміналізація злочинів, кримінально-правова відповідальність, злочини у сфері економіки, заходи кримінального покарання.

Вступ. Дослідження історичних засад визначення кримінальної відповідальності та покарання за економічні злочини є досить важливим і актуальним, тому що на базі аналізу кримінального законодавства минулих років постає можливість: простежити проблеми криміналізації протиправних діянь у сфері економіки, що виникають у різні періоди історії нашої держави; вивчити тенденції визначення заходів кримінального покарання за такі види діянь, ефективність застосування заходів кримінального покарання та досягнення цілей покарання в цій групі злочинів. Метою роботи є виявлення основних напрямків розвитку законодавства у зазначеній сфері, його взаємозв'язку з соціально-економічними умовами життя суспільства і держави в цілому.

Теоретичною основою дослідження стали численні праці вітчизняних і зарубіжних юристів, присвячені як загальнотеоретичним, так і конкретним проблемам регламентації та застосування норм кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини у сфері економіки. З проблем економічної злочинності написано багато монографій, підручників, посібників і статей такими вченими, як Даньшин І. М., Долгова А. І., Зелінський Л. Ф., Кудрявцев В. М., Стрельцов Є. Л., Тацій В. Я. та ін. Однак процеси криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації у сфері економічних злочинів в минулому й сьогодні, як і раніше, викликають чималий інтерес і вимагають подальшого аналізу.

За ознаками спільності родових об'єктів сьогодні, з урахуванням положень чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України 2001 року [1], до економічних злочинів можна включити: розділ VI «Злочини проти власності» (крадіжка, грабіж, шахрайство тощо), розділ VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» (фік-

тивне підприємництво, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо) і, у зв'язку з набранням чинності нового антикорупційного законодавства [2] розділ XVII КК України в частині злочинів, що регламентують відповідальність за посягання у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, комерційний підкуп такої особи, зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги тощо).

1. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРОЕКОНОМІЧНИХ НОРМ ДОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Для загального відомого огляду підлягають факти, викладені далі. Перші відомі нам кримінально-правові і, зокрема, проєкономічні норми Стародавньої Русі були закріплені в договорах з Візантією 907, 911, 944 років і в Руській правді. У цей період основою для писаного права слугували правові звичаї. Злочини не вважалися небезпечними для суспільства в цілому, розглядалися як посягання на особисті інтереси, що виражалося у встановленні майнової компенсації збитку («вири») та можливості застосування покарань, заснованих на принципі таліона. Така позиція щодо відповідальності робила злочинну поведінку економічно не вигідною.

У XV-XVII століттях кримінально-правові норми цілком набули публічного характеру, злочини стали розглядатися як діяння, загрозливі для всього суспільства в цілому. У пам'ятках права цього періоду (Судебники 1497, 1550 років; Соборне уложення 1649 року) світські кримінально-правові норми відокремлюються від церковних, проте все ще нерозривно пов'язані з нормами інших галузей права. Оскільки матеріальні блага охоронялися державою і суспільством особливо, такі злочини осуджувалися як з боку релігійних громад, так і з боку органів влади.

Першим нормативним актом, що практично цілком складався з кримінально-правових норм, став Артикул військовий, прийнятий у 1716 році. Незважаючи на те, що основна увага в ньому приділялася військово-кримінальному законодавству, були й норми загального характеру, в тому числі запозичені з кримінального законодавства європейських держав. Також до цього періоду відноситься Статут благочиння, прийнятий під час царювання Катерини II. З початку XIX століття було також підготовлено кілька проєктів Кримінального уложення. Норми кримінального права увійшли й до Зводу законів Російської імперії 1833 року, де були подані у Книзі першій тому XV «Про злочини і покарання взагалі».

Перший повноцінний кримінальний кодекс – Уложення про покарання кримінальні та виправні – був підписаний у 1845 році Миколою I. Основною його особливістю, порівняно з більш ранніми нормативними актами, було виділення загальної частини як елемента структури кодифікованого акту. Серед особливостей Уложення заслуговує уваги докладно розроблена система покарань, яка застосовувалася, в тому числі, і за правопорушення економічного характеру, що включала 12 їхніх «родів» і 38 «ступенів». Крім того, норми, що передбачають кримінальну відповідальність, містилися у Військовому статуті про покарання (282 статті).

22 березня 1903 року, у період царювання Миколи II, було прийнято нове Кримінальне уложення, в якому були враховані економічні та соціально-політичні

зміни, що відбулися в Росії. Уложення носило досить прогресивний характер як з погляду кримінально-правової науки так і з погляду юридичної техніки. Однак воно так і не набуло чинності в повному обсязі. У період між Лютневою та Жовтневою революціями 1917 року застосовувалися кримінальні закони дореволюційного періоду: Уложення 1845 та 1903 років. Одночасно постановами Тимчасового уряду вводилися і нові кримінально-правові норми.

2. КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НИХ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Вивчення історії кримінального законодавства України радянського періоду дає можливість констатувати, що в цей період державного соціалізму з його бюрократично-командною системою кримінальне право нерідко ставало зброєю беззаконь та масових репресій [3, с. 57].

Етап розвитку кримінального законодавства 1917-1922 років до прийняття першого радянського КК має безцінний інтерес як період народження першого у світовій історії соціалістичного кримінального права, що не мало аналогів у минулому. Джерелами кримінального права в період з 1917 по 1919 роки слугували звернення уряду до населення, постанови з'їздів Рад, декрети, накази місцевих Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, інструкції Наркомюста, а також судова практика [3, с. 61]. Правовими актами регламентувалася відповідальність за найбільш тяжкі й найпоширеніші злочини, до яких законодавство того часу зараховувало, наприклад, хабарництво й спекуляцію (скупку та перепродаж майна з метою наживи). Серед покарань суттєву роль грали штрафи, рідше застосовувалося позбавлення волі. Було здійснено і першу класифікацію злочинів: контрреволюційні, особливо тяжкі та інші. Так, фальшивомонетництво було віднесено до особливо тяжких злочинів.

30 грудня 1922 був прийнятий договір про утворення СРСР, після чого затверджуються Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, на базі яких у 1926-1928 роках приймалися КК союзних республік. Характерною рисою кримінальних кодексів був поділ злочинів на дві основні категорії: спрямовані проти основ радянського ладу, а тому визнані найбільш небезпечними, і всі інші злочини. Такий злочин, як хабарництво, як і раніше, відносився до найбільш небезпечних. Поняття покарання в цей період часу замінювалося поняттям «міри соціального захисту».

Кримінальне законодавство 30-х років слід віднести до найбільш репресивних. Пройшла ціла серія судових процесів із смертними вироками щодо «ворогів промисловості», які здійснювали шкідництво. У 1928 році були засуджені «саботажники» у кам'яновугільної промисловості Донецька за так званою «Шахтинською справою». Типова безгосподарність, яка живе й понині, розцінювалася як контрреволюційний злочин. Таких «шахтинців» виявляли у всіх галузях промисловості. Заходи покарання застосовувалися до них вельми суворі – аж до розстрілу. У 1930 році пройшла ще одна гучна справа – «Промпартії», за якою група великих фахівців була звинувачувана в контрреволюційній діяльності у вигляді шкідницького планування народного господарства, зв'язків із зарубіжними ворожими організаціями та підготовки диверсій. Аналіз діянь, скоєних цими особами, сьогодні дає можливість зробити висновок

про те, що звинувачувані здійснювали всього лише посадові злочини (наприклад, недбалість), а також господарські (наприклад, випуск недоброякісної продукції та інше). Застосовувалися заходи кримінальної репресії до «куркулів»: їх залучали до відповідальності за ухилення від сплати податків, лихварство, порушення правил про трудове законодавство. У результаті такої кримінальної політики зазначалися численні випадки незаконного засудження за контрреволюційні злочини не «класово ворожого елемента», а бідняків і середняків, які вчинили побутові та господарські злочини [3, с. 65].

Тенденції розвитку кримінального законодавства цього періоду призвели до того, що злочини проти державної власності, господарські злочини каралися незрівнянно суворіше, ніж злочини проти життя й здоров'я громадян. За розкрадання і шкідництво суд міг засудити до розстрілу, а за умисне вбивство – до 10 років позбавлення волі. Слід також зазначити, що відповідальність за господарські злочини поряд з посадовими в спеціальних розділах кримінального законодавства не передбачалася. Зберігався поділ злочинів на контрреволюційні та інші.

Кримінальне законодавство воєнного часу відрізнялося тим, що це було законодавство надзвичайного періоду, у зв'язку з чим низка норм носила тимчасовий характер. Широко застосовувалася аналогія закону.

Кримінальний кодекс УРСР у редакції 1942 року, як і раніше, замість поняття «кримінального покарання» використовував поняття «міри соціального захисту». Для боротьби з найбільш тяжкими видами злочинів усе ще застосовувалася така надзвичайна міра соціального захисту, як розстріл. До найбільш тяжких злочинів належав, зокрема, контрреволюційний саботаж – свідоме невиконання певних обов'язків або навмисно недбале їх виконання (аналог зловживання повноваженнями, халатності), скоєння якого за особливо обтяжуючими обставинами могло спричинити до розстрілу з конфіскацією майна (ст. 54–14 КК УРСР [4]). Такі діяння, як підробка або збут у вигляді промислу підробленої металевої монети, державних казначейських білетів; кваліфікована контрабанда, за умови їх вчинення з особливо обтяжуючими обставинами, тягли за собою вельми суворі «міри соціального захисту» – від позбавлення волі на строк не нижче двох років з конфіскацією майна до розстрілу з конфіскацією майна (ст.ст. 56–22, 56–24 КК УРСР [4]). Порушення правил про валютні операції, наприклад, передбачало покарання до трьох років позбавлення волі з конфіскацією всього або частини майна (ст. 56–27 КК УРСР [4]).

Дев'ятирічний післявоєнний період був відзначений двома напрямками кримінально-правової нормотворчості. Жорсткістю кримінального покарання робилися спроби збити зростання економічної злочинності. У той же час, видавалися норми, зумовлені історичною перемогою СРСР у Великій вітчизняній війні (наприклад, скасовувалася смертна кара).

У 1958 році були прийняті нові Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, після чого в період з 1959 по 1961 роки приймаються кримінальні кодекси союзних республік. КК УРСР був прийнятий в 1960 році [5], а введений в дію – у 1961 році. Цей кодекс показав свою довговічність, тому що проіснував, хоча і з численними змінами та доповненнями, до 1 вересня 2001 року – введення в дію нового КК України 2001 року.

Відмінною особливістю КК України 1960 року (як і КК України 2001 року) є побудова розділів (відповідно – підрозділів) його Особливої частини за родовим об'єктом посягання. Цей кодекс містив три самостійних розділи – V, VI, VII, які передбачали відповідальність за майнові, господарські та посадові злочини. Однак такі злочини, як контрабанда, виготовлення й збут підроблених грошей, порушення правил про валютні операції, були віднесені не до господарських злочинів, а до інших злочинів проти держави. При цьому рівень оцінки суспільної небезпеки цих злочинів був надзвичайно високий: до 1990 року за такі злочини, скоєні при обтяжуючих обставинах, передбачалася смертна кара [3, с. 67]. У КК України 1960 року скасовувалася аналогія закону, яка досить широко застосовувалася раніше, згідно з положеннями ст.ст. 1, 3, 7 [5].

3. ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ А ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ У ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

З прийняттям КК України 2001 року таке діяння, як порушення правил про валютні операції, було декриміналізовано. Відповідальність за незаконний обіг підроблених грошей (ст. 199 КК [1]), контрабанду (ст. 201 КК [1]) передбачена в розділі КК «Злочини у сфері господарської діяльності». Також у 2008 році в санкціях, які окреслюють відповідальність за ряд злочинів у сфері господарської діяльності (ст.ст. 207, 210, 211 та ін. КК [6]), були знижені нижні та верхні границі покарання у вигляді позбавлення волі.

15 листопада 2011 Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі – Закон) [7], який набув чинності 17 січня 2012 року. Закон вніс зміни поряд з іншими нормативно-правовими актами, у тому числі, в чинний КК України. Ці зміни були спрямовані на зниження тяжкості покарання щодо низки протиправних діянь у сфері економічної діяльності.

У першу чергу слід указати, що Закон декриміналізував 17 складів злочинів, які входили в розділ VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» (ст.ст. 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 234, 235). За скоєння цих правопорушень упроваджена адміністративна відповідальність у вигляді накладення штрафів. З санкцій цих статей, відповідно, виключені положення про застосування до правопорушників таких видів покарань, як виправні роботи, обмеження та позбавлення волі. Низка господарських злочинів, що залишилися в чинному КК, не каратимуться позбавленням волі, обмеженням волі, а тільки штрафами (наприклад, ст.ст. 203-2, 219, 222 та ін.). Однак розмір штрафів істотно зріс. Крім цього, декриміналізована ст. 201 КК «Контрабанда» в частині незаконного переміщення через митний кордон України товарів (товарна контрабанда). В оновленому варіанті КК відповідальність передбачається тільки за контрабанду культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів і спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

Висновок. Узагальнюючи тенденції розвитку кримінального законодавства України в питаннях регламентації злочинів у сфері економіки, визначення відповідальності та заходів покарання за такі діяння, можна зробити висновок про те, що воно поступально йде шляхом гуманізації: 1) спостерігається тенденція до зміни обсягу переліку

економічних злочинів залежно від оцінки законодавцем суспільної небезпеки вчинених діянь, виходячи з рухливості соціально-економічних умов життя суспільства та держави в цілому; 2) пом'якшуються заходи кримінального покарання; 3) все частіше пропонуються заходи кримінального покарання, які можуть економічно впливати на злочинця, роблячи його протиправну поведінку економічно не вигідною, що зумовлено прагненням привести законодавство у цій сфері до європейських стандартів.

Список літератури:

1. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 августа 2013 года). – Х.: «Одиссей», 2013. – 256 с.
2. Про засади запобігання і протидії корупції в Україні : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
3. Уголовное право. Общая часть / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ю. М. Ткачевского, Г. Н. Борзенкова. – М. : Изд-во Московского университета, 1993. – 431 с.
4. Уголовный кодекс УССР. Официальный текст с изменениями на 1 июня 1942 г. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. – 69 с.
5. Уголовный кодекс Украины от 28.12.1960 // Ведомости Верховной Рады. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
6. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2011 года). – Х. : «Одиссей», 2011. – 248 с.
7. О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины по гуманизации ответственности за правонарушения в сфере хозяйственной деятельности : Закон Украины от 15.11.2011 № 4025-VI // Голос України. – 17.12.2011. – № 239.

Скворцова О. В. Генезис уголовно-правовой ответственности и наказания за преступления в сфере экономики в уголовном законодательстве Украины в XX веке и на современном этапе / О. В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 2. – С. 256-262.

Исследованы основные направления развития украинского законодательства в XX веке и на современном этапе в сфере уголовно-правовой регламентации экономических преступлений, тенденции установления мер уголовного наказания за такие виды деяний. Обозначена взаимосвязь данных процессов с социально-экономическими условиями жизни общества и государства в целом, их поступательное продвижение по пути гуманизации.

Ключевые слова: экономические преступления, криминализация преступлений, уголовно-правовая ответственность, преступления в сфере экономики, меры уголовного наказания.

**THE GENESIS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY AND PUNISHMENT
FOR ECONOMIC CRIMES IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE
IN THE XX CENTURY AND AT THE PRESENT STAGE**

Skvortsova O. V.

*Taurida National V.I. Vernadsky University
Simferopol, Crimea, Ukraine*

The article is devoted to the detailed analysis of the genesis of criminal responsibility and punishment for economic crimes over the last century and at the present stage. Economic crimes require a detailed study from various angles. The matter of crime, including economic crime, has been constantly changing in Ukraine due to mobility of socio-economic conditions of the state and society as a whole. On the one hand, a number of offenses in the sphere of economy has been growing, the level of public danger has been increasing, new types of economic crimes have appeared. On the other hand, a number of economic criminal offenses has been losing its relevance per se, the viewpoint has been changing concerning the purpose of criminal responsibility for these crimes. These activities cause permanent movement of the criminal regulation of economic crime and punishment for them.

In the article, based on research into the historical foundations of the establishment of criminal responsibility and punishment for economic crimes, as it was stated in criminal laws of the past, the problems of the

criminalization of illegal acts in the sphere of economy have been revealed concerning different periods of the history of this country; trends of establishing of criminal penalties for such types of conduct have been studied, as well as application efficiency of criminal sanctions and penalties to achieve the objectives of punishment in this group of crimes.

On the grounds of contemporary common generic objects, subject to the provisions of the criminal law of Ukraine, range of offenses has been indicated that could be attributed to the economic crimes.

The overview of criminal law provisions of economic nature in ancient Russia, the Middle Ages, Modern Times and the beginning of last century has been provided in the article.

The history of the criminal law in Ukraine of Soviet period has been researched in detail, under the topic of this publication. On the basis of the penal codes of different years and other legal acts of that period, it has been revealed as followed: features of crime classification by severity and the fact of referring a number of economic crimes to grave crimes; repressive character of criminal law of 1930's; the temporary nature of the criminal law of the war years; the widespread use of analogy of the law in relation to acts of economic nature; toughening of criminal punishment for economic crime in the post-war period in order to bring down its growth; extremely high valuations of social danger of economic crime in the Criminal Code of Ukraine in 1960 (for a number of crimes committed in aggravating circumstances – the death penalty).

The provisions of the Criminal Code of 2001 have been examined in the genesis, in the frames of regulation of economic crime, establishing responsibilities and penalties for these actions.

The conclusion has been made about progressive development of the criminal law on economic crimes by the way of humanization: 1) there is a tendency to change the volume of the list of economic crimes according to legislator's estimation of social danger of the crimes committed on the basis of the mobility of socio-economic conditions of the state and society as a whole; 2) softening of criminal penalties, and 3) criminal penalties having economic impact are offered increasingly, making his illegal behavior not-valued in order to bring the legislation in this area to the European standards.

Key words: economic crimes, criminalization of illegal acts, criminal responsibility, crimes in the sphere of economics, criminal penalties.

Spysok literatury:

1. Ugolovnyj kodeks Ukrainy (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 15 avgusta 2013 goda). – H.: «Odissej», 2013. – 256 s.
2. Pro zasady zapobigannja i protydii' korupcii' v Ukrai'ni : Zakon Ukrai'ny vid 07.04.2011 № 3206-VI // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – 2011. – № 40. – St. 404.
3. Ugolovnoe pravo. Obshhaja chast' / pod red. N. F. Kuznecovoj, Ju. M. Tkachevskogo, G. N. Borzenkova. – M. : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1993. – 431 s.
4. Ugolovnyj kodeks USSR. Oficial'nyj tekst s izmenenijami na 1 ijunja 1942 g. – M. : Juridicheskoe izdatel'stvo NKJu SSSR, 1942. – 69 s.
5. Ugolovnyj kodeks Ukrainy ot 28.12.1960 // Vedomosti Verhovnoj Rady. – 1961. – № 2. – St. 14.
6. Ugolovnyj kodeks Ukrainy (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 1 sentjabrja 2011 goda). – H. : «Odissej», 2011. – 248 s.
7. O vnesenii izmenenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Ukrainy po gumanizacii otvetstvennosti za pravonarushenija v sfere hozjajstvennoj dejatel'nosti : Zakon Ukrainy ot 15.11.2011 № 4025-VI // Golos Ukrainy. – 17.12.2011. – № 239.